

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za metodiku nastave hrvatskog jezika i književnosti

Zagreb, 10. veljače 2016.

**NAGLASNI SUSTAV GOVORA SREDIŠNJE I ISTOČNE SLAVONIJE U ODNOSU
NA NAGLASNI SUSTAV HRVATSKOGA STANDARDNOGA JEZIKA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor:

Doc. dr. sc. Marko Alerić

Student:

Siniša Subjak

SADRŽAJ:

1. Uvod.....	3
2. Povijest hrvatskog naglasnog sustava.....	5
3. Naglasak u staroštokavskom slavonskom dijalektu.....	8
3.1. Govor donje Podravine: Bizovac.....	12
3.2. Osječka akcentuacija i sličnosti s bizovačkim govorom.....	15
4. Sličnosti i razlike između standardnog idioma i zavičajnih idioma.....	17
5. Usporedba naglasaka u posuđenica s naglascima standardnog jezika.....	22
6. Učenje akcentuacije hrvatskog standardnog jezika.....	23
7. Zaključak.....	28
8. Literatura.....	31
9. Sažetak.....	32

Uvod

Naglasni sustav hrvatskoga standardnoga jezika jedinstven je sustav u kojemu svaki naglasak ima svoje mjesto te isti ističe pojedini slog u riječi. Ipak, jedna od definicija naglaska jest i ta da je naglasak skup glasovnih osobina koje čine da se jedan slog u riječi posebno ističe. Jasno, to nije jedina definicija naglaska. David Mandić u svome članku¹ odmah u uvodu navodi sljedeću definiciju: „Naglasak se može definirati kao auditivna istaknutost jednoga sloga u odnosu na druge u nizu slogova kojemu pripada.“² U mrežnom izdanju *Hrvatske enciklopedije* navodi se pak kako je riječ o prozodijskoj ili suprasegmentnoj pojavi, no ostatak definicije odgovara svakoj drugoj kao i onima već spomenutima u tekstu iznad.. Kada je riječ o naglasnom sustavu hrvatskoga jezika, valja reći nešto i o vrednotama govorenog jezika. O vrednotama govorenog jezika pisao je profesor Petar Guberina³, a njegovom se knjigom poslužio kasnije i Ljudevit Jonke u svome članku⁴. Jonke navodi pojedine elemente Guberinine knjige koji će i nama poslužiti u izradi ovoga rada. Dakle, Guberina u svojoj knjizi odmah u prvom poglavlju (prema Jonki) navodi elemente jezičnog izraza koji imaju svoju jezičnu vrijednost na temelju zvuka i pokreta, a to su: intonacija, intenzitet, rečenični tempo, pauza, mimika, geste i stvarni kontekst. Ponegdje u literaturi se često može naći i boja glasa te trajanje kao jedan od elemenata jezičnog izraza. Ipak, kada je riječ o naglascima, moramo se posebno usredotočiti na tri vrednote govorenoga jezika; intonaciju, intenzitet i trajanje pojedinog glasa.

U riječima koje su obilježene naglaskom uloga naglaska može biti trojaka. Važno je reći da je uloga naglaska ponajprije demarkativna. To znači da naglasak označuje, odnosno razgraničuje fonetske blokove (primjer: **Jesi li napisao?; Je's napis'o?**). Također, naglasak razlikuje i značenje pojedinih riječi. Kod ove razlikovne uloge naglaska možemo promotriti primjere kao što su: **lûk/lük** i **grâd/gräd**. Možemo vidjeti kako upravo razlikovna uloga naglaska razlikuje značenje ovih parnjaka, odnosno homografa ili istopisnica. Zadnja, ali ne i najmanje važna uloga naglaska je morfološka uloga. Ova posljednja uloga nam daje do znanja da naglasak označuje padež, odnosno promjenu oblika.

¹ Riječ je o članku „Naglasak“ u: *FLUMINENSIA*, god. 19 (2007) br. 1, str. 77-94

² Mandić, 2007:78

³ Guberina 1952:219

⁴ Jonke članak piše za časopis *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, Vol.1 No.3, lipanj 1952.

Važno je uočiti funkcije naglasaka te barem ukratko znati nešto o njima. Spomenute činjenice o naglascima samo su najosnovnije informacije bez kojih je teško uopće započeti neko ozbiljnije bavljenje njima. U nastavku rada vidjet ćemo da je to tako uspoređujući različita stajališta različitih autora o naglasnom sustavu hrvatskog standardnog jezika. Također, ove vrlo štute činjenice o naglascima koje smo kratko spomenuli dobro će nam doći u nastavku teksta kada dublje prodremo u srž naglasaka. Mnogi autori se slažu u većini činjenica koje se tiču samih naglasaka, no primjeri i različiti pogledi na naglaske dat će nam širu sliku o njima.

Budući da se naglasni sustav i sam po sebi razlikuje⁵, možemo uočiti kako se naglasak mijenja s obzirom na jezični prostor. Naravno, pokušat ćemo uočiti i prepoznati razlike između standardnog idioma te onog svojstvenog za određeno područje. Usto, bilo bi poželjno kada bismo mogli prepoznati i razliku između starijeg naglasnog sustava, naravno, uz pomoć autora koji su se detaljnije bavili njime. Uspoređujući sve činjenice o naglasnim sustavima i razlike među njima, pokušat ćemo uočiti različite primjere te ih staviti rame uz rame s primjerima iz istočne i središnje Slavonije te prepoznati poveznice među njima. Postoji nekoliko autora koji su se bavili poglavito i gotovo isključivo tim naglasnim sustavom te se valja unaprijed zahvaliti upravo njihovim radovima u kojima ćemo i pronaći odgovarajuće primjere.

Kako je u ovome radu naglasak na različitim sustavima te na usporedbi sa standardnim idiomom, u središnjem, ali i završnom dijelu ovoga rada pronaći ćemo i nekoliko udžbenika u kojima se obrađuje tema naglasaka u srednjim školama. Tu ćemo preliminarno krenuti od načina poučavanja tog gradiva te na njegovo prezentiranje učenicima. Također, pokušat ćemo postaviti problemska pitanja vezana uz poučavanje naglasaka te kakva bi recepcija učenika mogla biti. Izuzmemo li učenike, postaviti ćemo i problemsko pitanje vezano uz stanovništvo, odnosno kako se osobe koje nisu pohađale srednju školu mogu poučiti naglasnom sustavu standardnoga jezika. Iako bi mnogi odmah u uvodu mogli pomisliti na rezultate i pretpostaviti pojedine ishode, ne bismo trebali odustati od analize pa ćemo se detaljnije pozabaviti njome te doći do valjanih zaključaka.

⁵ Ovdje ne govorimo o naglasnom sustavu hrvatskog standardnog jezika već o sustavu različitih govora diljem Hrvatske unutar različitih narječja.

Povijest hrvatskog naglasnog sustava

Hrvatski naglasni sustavi i njegov razvoj započinje kao i većina drugih pojava u hrvatskom jeziku, od praslavenskoga jezika. U slavenskim jezicima mogu se prepoznati razni naglasci i to na raznim mjestima u riječi. Uvodno, kao što i Mate Kapović navodi u svom članku⁶, valja spomenuti praslavenske naglaske kako bismo što uspješnije došli do zaključaka o današnjem stanju hrvatskog naglasnog sustava. Dakle, Kapović spominje pet naglasaka⁷ u riječima praslavenskoga jezika koje u svojim varijacijama odgovaraju današnjim ekvivalentima u većini slavenskih jezika. To su: " (akut/stari akut); ˘ (kratki cirkumfleks); ˆ (dugi cirkumfleks); ˙ (kratki neoakut); ˜ (dugi neoakut). Kapović navodi i primjere za svaki od njih, no oni nam trenutno nisu bitni koliko sama podjela. U nastavku teksta bit će prostora i za navođenje primjera koji će nam dobro doći u razumijevanju pojedinih pojava i razlika. U istom se članku spretno navode i varijacije s obzirom na druge slavenske jezike te se detaljnije objašnjavaju iste. Ipak, mi ćemo se zadržati na hrvatskom jeziku i primjerima.

Kada analiziramo pojedini naglasak, posebice onaj praslavenski, treba ga usporediti s današnjim naglaskom. Točnije, treba vidjeti koji je naglasak dao kratak, a koji dug refleks te koji je od njih silazan, a koji uzlazan. Upravo to nam nudi Kapović: „Stari akut (˘) daje u svim hrvatskim govorima“. Taj se naglasak obično naziva *kratkim silaznim*, zato što je u standardnom hrvatskom, i nekim novoštokavskim govorima (npr. govorima Dalmatinske zagore) taj naglasak doista u načelu uvijek upravo kratak i silazan (možemo ga nazvati »kanonskim« izgovorom ˘). Međutim, izgovor se ˘ jako razlikuje u različitim govorima te ne mora biti ni kratak ni silazan.“⁸ Uz pomoć primjera ova činjenica postaje jasnija. Naime, riječi poput **vrana** i **krava** u praslavenskom su jeziku imale upravo stari akut ˘ na istom, prvom slogu gdje se danas u standardnom jeziku nalazi kratkosilazni naglasak. Danas se taj stari akut pretvorio u kratkosilazni naglasak u hrvatskom standardnom jeziku. Tako da danas imamo **vràna** i **kràva**.

Nadalje, kratki cirkumfleks se u standardnom idiomu odražava kao kratkosilazni naglasak no s jednom razlikom. „Slavenski ˘˘ daje ˘ u svim hrvatskim govorima, a za nj vrijedi što i za ˘ nastao od ˘˘. Jedina je razlika u tome što ˘˘ koji postaje ˘˘ preskače na

⁶ Članak „Razvoj hrvatske akcentuacije“ u časopisu: *FILOLOGIJA* 51, Zagreb. Kapović 2008.

⁷ isto:2

⁸ isto:9

prethodni slog, a ` postao od *` ostaje na istom mjestu, npr. *kòlo > kòlo, ù kolo, ali *bòlto > blàto, u blàto (ili novoštok. ù blato).⁹ Danas nam za hrvatski standardni jezik nije toliko bitno odakle je koji naglasak došao koliko je ta činjenica bitna za usporedbu s različitim naglascima u nestandardnim idiomima u svim trima narječjima.

Jedini stari naglasak koji je rezultirao dugosilaznim naglaskom ^ u današnjem standardnom hrvatskom jest stari dugi cirkumfleks * ^.¹⁰ Autor članka navodi kako je u svim hrvatskim govorima isti rezultat, iako u pojedinim govorima se naglasak može pomaknuti za slog prema kraju riječi. Da je u većini riječi dugi cirkumfleks odrazio današnji dugosilazni naglasak potvrđuju i primjeri (*męso > męso, *ólkъtъ > lăkat).

Zadnja dva slavenska naglasaka koje ćemo kratko obraditi jesu slavenski kratki i dugi neoakut. Kao što bi se možda dalo i zaključiti, stari * ` u svim hrvatskim govorima daje ` te je jednak rezultatu * ` i * ".¹¹ Nama vjerojatno najzanimljiviji praslavenski naglasak jest upravo zadnji, a to je dugi neoakut ~. Razlog zbog kojega nam je upravo on najzanimljiviji jest taj što taj naglasak u svim hrvatskim narječjima, pa tako i u štokavskom koji je i predmet ovoga rada, daje dijalektni ~¹². Nekoliko autora bavilo se štokavskim dijelom naglasnog sustava hrvatskog jezika. Neki od njih su Josip Hamm, Stjepan Sekereš, zatim Mate Kapović, Mislav Benić... Neke od tih autora spomenut ćemo u daljnjem tekstu, a njihovi članci i radovi pomoći će nam u stvaranju jedinstvenog zaključka o cjelokupnom naglasnom sustavu središnje i istočne Slavonije. Kada govorimo o dugom neoakutu, možemo reći da je on izgovorno vrlo neobičan. Možemo također reći da se realizira kao dva naglasaka na jednom slogu. Da pojasnimo, taj naglasak, neoakut započinje na pojedinom slogu te u istom slogu, na istom samoglasniku ima snažnu uzlaznu intonaciju. *Hrvatska enciklopedija* ga definira kao naglasak koji počinje od niskoga glasa, a završava visokim u okviru istoga sloga, uzlazni naglasak. Najbolji primjer neoakuta jest genitiv jednine imenice **voda** > **vodě**. Postoje brojni primjeri s istim rezultatom no o tome nešto kasnije.

Iako u hrvatskom naglasnom sustavu postoji mnogo varijacija koje su danas nezaobilazan dio povijesti naglasnog sustava kakav imamo danas, sve ih možemo obuhvatiti s nekoliko različitih naglasaka koji se pojavljuju u narječjima te zaokružiti odnosno pojednostaviti, no to nije rješenje. To tvrdi i Kapović. Naime, autor drži kako u različitim

⁹ Članak „Razvoj hrvatske akcentuacije“ u časopisu: *FILOLOGIJA* 51, Zagreb. Kapović 2008:12

¹⁰ isto:13

¹¹ isto:13

¹² Dijalektni (današnji) neoakut koji možemo čuti u narječjima zvat ćemo u nastavku teksta upravo neoakutom.

narječjima postoje različite realizacije „istog“ naglasaka.¹³ Možemo zaključiti kako hrvatski naglasni sustav ima iste znakove za naglaske, ali nemaju istu realizaciju u kolokvijalnim govorima te na različitim jezičnim prostorima. Ipak, kada je riječ o standardnom idiomu, priča je podosta drugačija. Vratimo se na najstariji naglasni sustav hrvatskoga jezika kako ga opisuje Kapović¹⁴. On je pak tronaglasan i sastojao se od $\grave{}$, $\hat{}$ i $\tilde{}$. Također, sustav se sastojao i od prednaglasnih i zanaglasnih duljina. Naglasci su mogli stajati na bilo kojem mjestu, odnosno na bilo kojem slogu. Nije bilo pravila kao što je to slučaj danas i standardnom idiomu.

Danas postoji nekoliko pravila koja se poštuju vezano uz naglaske pa ćemo nešto reći i o njima. Dakle, u naglasnom sustavu hrvatskog standardnog jezika postoje pravila koja su usko vezana uz jednosložne, dvosložne i trosložne te višesložne riječi. U jednosložnim riječima poput **mrak**, **nos**, **let**, **pas** i sličnima mogu stajati samo silazni naglasci. Stoga u istim primjerima možemo vidjeti kako se realizira naglasak: **mrâk**, **nôs**, **lêt**, **pàs**. Kada je riječ o višesložnim riječima poput **sunce**, **voda**, **sreća**, **ruka**, na prvom slogu takvih riječi mogu doći sva četiri naglasaka. Stoga imamo: **sûnce**, **vòda**, **srèća**, **rúka**. Na slogovima koji se ne nalaze na početku ili na kraju riječi, odnosno na onima u sredini mogu stajati samo uzlazni naglasci. Potkrijepimo to primjerima: **djelátnost**, **samopouzđanje**, **učiteljica**. Naposljetku, zadnje pravilo nam govori kako na zadnjem slogu bilo koje domaće riječi ne može stajati niti jedan naglasak.¹⁵ Izuzmimo strane riječi, odnosno riječi stranoga podrijetla poput **sako**, **bife** i slično. Pojedini autori navode kako bi se riječi stranoga podrijetla trebale prilagoditi hrvatskom jeziku i naglasnom sustavu, no kod takvih riječi se dopušta iznimka od pravila. Stoga imamo: **sakò** i **bifè**.

Nadalje, vezano uz stari naglasni sustav, Kapović navodi kako je razvoj tekao od tronaglasnog sustava u dvonaglasni. „Stari se sustav s trima naglascima obično pojednostavljuje tako što se $\tilde{}$ stopi s $\hat{}$ tj. $\tilde{}$ > $\hat{}$ (obratno se nikada ne događa, osim unutar nekih većih promjena), što je jako dobro posvjedočeno i u štokavskom narječju (gdje se to dogodilo u većini govora).“¹⁶ Takav razvoj situacije u naglascima možemo ocijeniti kao logičan budući da su oba naglasaka duga. Jedna vrlo bitna značajka razvoja naglasnog sustava u hrvatskom jeziku jest povlačenje naglasaka. Isti autor tvrdi da se pomicanje naglasaka gotovo uvijek događa unatrag. Da pojasnimo, naglasak koji se nalazio na unutarnjem slogu prešao bi

¹³ Članak „Razvoj hrvatske akcentuacije“ u časopisu: *FILOLOGIJA* 51, Zagreb. Kapović 2008:15

¹⁴ isto:27

¹⁵ Brabec, Hraste i Živković 1970: 20

¹⁶ Članak „Razvoj hrvatske akcentuacije“ u časopisu: *FILOLOGIJA* 51, Zagreb. Kapović 2008:28

na prethodni, primjerice prvi u pojedinim situacijama. Također, primjeri nam dokazuju kako je naglasak sa posljednjeg sloga u riječi prešao na početni slog. To možemo vidjeti na sljedećim primjerima: **nogà** > **nòga**, **rūkà** > **rúka**, **nogē** > **nogē** > **nògē**, **glāvē** > **glāvē** > **glāvē**.¹⁷ Iz primjera možemo uočiti i promjenu naglasaka. U prvom primjeru vidimo kako je kratkosilazni naglasak na posljednjem slogu prešao u kratkouzlazni na prvom slogu prilikom pomicanja unatrag. Kod primjera **ruka** uočiti ćemo kako je prednaglasna duljina nestala, odnosno na njezino mjesto se sada nalazi dugouzlazni naglasak. Kako vidimo i iz posljednjeg primjera, gdje je rezultat bio jednak, možemo uočiti poveznicu. Dakle, u dvosložnim riječima prednaglasna duljina u većini će se situacija promijeniti u dugi naglasak upravo zbog utjecaja te duljine. Ipak, kod primjera **glava** vidimo još jednu činjenicu. Naime, već smo naglasili kako se često \sim znao stopiti s $\hat{\quad}$, stoga možemo primijetiti kako je pomicanjem naglasaka na početni slog došlo do nastanka zanaglasne duljine pod utjecajem dugosilaznog naglasaka koji je prethodno bio na zadnjem slogu. Istim razvojem situacije, kao što je bio slučaj i kod prednaglasne duljine u primjeru **ruka**, vidimo kako je dugi naglasak „ostao“ na posljednjem slogu u obliku zanaglasne duljine.

No, postavlja se pitanje kako se naglasni sustav razvijao u tom smjeru i zašto. Govor velikih sredina često utječe na arhaičnost naglasnog sustava te ga ponekad i djelomično mijenja. Dakako, i danas možemo čuti stare naglaske koji su ostali nepromijenjeni, pogotovo kod starijih ljudi koji nisu imali dodira s tim većim, gradskim sredinama. Budući da je nama trenutno najzanimljiviji govor Slavonije, spomenut ćemo kao veću gradsku cjelinu i grad Osijek. Miješanjem stanovništva, pogotovo s drugim većim sredinama kao što su primjerice Zagreb ili Split, mogli bismo vidjeti razvijanje, odnosno postupno mijenjanje naglasaka, „deformiranje“ naglasaka s obzirom na starinu.

Naglasak u staroštokavskom slavonskom dijalektu

Velik dio posla napravio je već spomenuti Mate Kapović koji je u svome članku pisao o slavonskoj akcentuaciji¹⁸. On je pak na temelju svojih vlastitih istraživanja pokušao uočiti karakteristike o slavonskoj akcentuaciji i to na temelju tzv. šokačkog govora. Navodi kako se

¹⁷ Članak „Razvoj hrvatske akcentuacije“ u časopisu: *FILOLOGIJA* 51, Zagreb. Kapović 2008:28

¹⁸ Članak „O naglasku staroštokavskog slavonskog dijalekta“ u časopisu: *Croatica et Slavica ladertina*, Zadar. 2008.

prilikom istraživanja bavio govorima više sela koja je i posjetio (Babina Greda, Šljivoševci, Davor, Siče, Beravci, Glogovica, Sikerevci...). U selima koje je posjetio pronašao je sve primjere te ih kasnije analizirao. Istraživanje se vršilo 2006. i 2007. godine u jesen, a autor navodi kako je pri tome imao i pomoć nekoliko drugih osoba budući da se radilo o velikom projektu. Ipak, odlučio se analizirati govor u selima gotovo isključivo južne Slavonije, odnosno Posavine. Tek su poneka sela dijelom središnje Slavonije. Jasno, kako je riječ o slavonskom dijalektu probat ćemo povući zajedničke crte i s tim govorima.

Budući da su sva ova sela vrlo slaba kada govorimo o broju stanovnika ili o samom broju kuća na tom prostoru, nije teško zaključiti kako se radi o vrlo malim sredinama koje nažalost, u novije doba, moraju imati gotovo stalnu prisutnost stanovnika iz nešto većih sredina kao što su Osijek, Đakovo ili Našice. Time se, navodi i autor, uvelike otežava rad s istraživanjem najprije zato što stanovnici iz tih većih sredina nerijetko „donose“ vlastite mješavine govora, vlastitih (iz mjesta iz kojega jesu) i onih drugih (ukoliko je riječ o stanovnicima koji se dio života proveli na nekom drugom području, primjerice na području kajkavskog narječja. Stanovnici nekih sela nerijetko govore i podvrstom osječčkog ili našičkog govora te je gotovo nemoguće razaznati koji je govor uistinu onaj koji treba biti izvornim, a sve to pod utjecajem novodoseljenih novoštokavaca¹⁹.

Polazišni naglasni sustav u staroštokavskom slavonskom dijalektu jest onaj tronaglasni uključujući \sim , \wedge i \sim s prednaglasnim i zanaglasnim duljinama, navodi Kapović²⁰. Ipak, važno je napomenuti kako se često njima pridružuju i ostala dva, novoštokavska naglasna $\grave{}$ i $\acute{}$. Kada je riječ o slavonskoj akcentuaciji, onoj staroj, prvo je važno spomenuti prednaglasne i zanaglasne duljine. Već smo rekli kako prednaglasne i zanaglasne duljine često imaju neposredne veze sa samim naglascima i njihovim premještanjem, stoga ni nije čudno da riječi u staroštokavskom dijalektu često imaju i prednaglasne i zanaglasne duljine koje tako povezujemo i sa današnjim standardom. Kapović²¹ tvrdi kako je i sam, kao i drugi autori, kao što su primjerice Ivšić i Rešetar, samo rijetko naišao, odnosno čuo primjere s prednaglasnom duljinom s kratkim naglaskom na posljednjem slogu, pogotovo onom otvorenom. Navodi i primjere: **nīstè**, **pīpè**, **kāzàli**. Sekereš pak navodi mnogo primjera među kojima i imenicu **vīnò** uz primjer **vīno**. Isti autor pisao je i o našičkom kraju²² u kojemu opisuje i govor

¹⁹ Članak „O naglasku staroštokavskog slavonskog dijalekta“ u časopisu: *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar. 2008:117

²⁰ isto:117

²¹ isto:118

²² Riječ je o radu Stjepana Sekereša iz 1966. „Govori našičkog kraja“ u *Hrvatskom dijalektološkom zborniku 2*

našičkog kraja. Takvi naglasci s prednaglasnim duljinama ponegdje se još mogu naći, a Kapović navodi kako su karakteristični za Posavinu.

U Podravini i Baranji može se pak čuti rezultat predsonantskog duljenja²³. Rezultat je neoakut. Autor navodi primjere: **posāl**, **pjān** "pijan", **đevōjka**, **sīr** (G. **sīra**), **čūl**, I. **batōm** (**bāt**, G. **bāta**), **ječmēn** (G. **ječmēna**) "jačmenac", **rōj** (G. **rōja**), **rōv** (G. **rōva**), te u nenaglašenom slogu **nafrnīl**, **slīčān**, **stršēn** (usp. n. **stršeni**, "stršljen"), **vřtāl** "vrt", I. **svřdlōm**, I. **nōsōm**, **dōšāl**, **dābār** (G. **dābra**), **věpār** (G. **věpra**), **vjětār** (G. **vjětra**), **Pětār**²⁴.

U južnom dijelu Slavonije, odnosno istočnoj Posavini, u selu Sikirevci Kapović navodi zanimljive primjere i objašnjava ih. Također, spominje i druga sela, posebno u istočnoj Posavini, odnosno južnoj Slavoniji, no mi ćemo spomenuti samo ona nama bitna te ćemo spomenuti i najvažnije karakteristike koje krase govore tih sela. Dakako, iste karakteristike će nam dati jasniju sliku o staroštokavskom slavonskom dijalektu, a posebno naglascima što ćemo kasnije u tekstu i iskoristiti. Tako, između ostalih, Kapović spominje i Glogovicu, Šljivoševce i Batinu, sela koja možemo smatrati čak i dijelom središnje Slavonije uzmemo li u obzir naglasna obilježja istih.

Sikirevci su selo koje se nalazi u istočnoj Posavini, zapadno od Babine Grede, odnosno između Babine Grede i Jaruge. Taj govor Kapović smatra jednim od najarhaičnijih govora kada je riječ o Posavini. Autor u istom članku tvrdi kako je sikerevački govor zapravo „peteronaglasan s prednaglasnom i zanaglasnom duljinom, ali se novoštokavski naglasci ` i ´ slobodno mogu smatrati alotonima sljedova ~ i ~ ” s obzirom na to da su oni vrlo česti u svim položajima²⁵. To potvrđuju i sljedeći primjeri: **čāmāc**, **rādīt**, **mēdō**, **glūpōst**, **sūdāc**, **zīmā**, **mašinā** i slično. Isto se događa i u genitivu pa tako imamo: **kljūčā**, **krāljà**, **grījā**, **kūtā**, **ōrlā**, **ūglā** i slično. Ipak, kako navodi autor, ponegdje se javljaju i dvojakosti poput: G. **pītlā/pítla** (pijetla), **u Rīmū/u Rímu**, G. **rukāvā/rukáva**. Međutim, kada se naglašeni slog pojavljuje nakon kratkoga prednaglasnoga sloga, situacija u genitivu je nešto drugačija. Naime, i tada se javljaju dvojakosti no u nešto drugačijoj realizaciji. Riječi u genitivu su dobile umjesto dugouzlaznog naglaska ´ kratkouzlazni ` . To može biti posljedica spomenutog kratkog prednaglasnog sloga (npr. G. **životā/živōtā**, **čepā/čēpa**, **duhā/dùha** i slično). Pri posljednjim dvama primjerima, Kapović ističe da se radi o povlačenju naglaska na prethodni slog. Ovo su,

²³ Članak „O naglasku staroštokavskog slavonskog dijalekta“ u časopisu: *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar. 2008:123

²⁴ isto:123

²⁵ isto:131

naravno, vrlo štute i oskudne informacije o tom sustavu, no cilj ovoga dijela je samo objasniti kako je mogao teći razvoj u standardni jezik što se tiče samih naglasaka.

Sljedeće selo koje ćemo kratko spomenuti, kao i Sikerevce, jest Glogovica koja se nalazi nešto sjevernije od Slavonskog Broda, bliže središnjoj Slavoniji. Kapović navodi kako se „povlači u svim položajima, a fakultativno se povlače i dugi naglasci“, te dalje kako su „zanaglasne duljine, kao i drugdje, sporadično pokraćene, a neoakut se može fakultativno promijeniti u ^ˆ“.²⁶

Kako idemo sve sjevernije, dolazimo i do Šljivoševaca, sela pokraj Donjeg Miholjca koji ćemo kasnije također spomenuti. Kapović na temelju svojih istraživanja zaključuje kako su stanovnici tog mjesta imali prije 50 godina četveronaglasni sustav, no naknadno se razvio u peteronaglasni. To temelji na razgovoru sa starijom informanticom koja u svom govoru ima čvrst peteronaglasni sustav²⁷. Naravno, to je bitno i za današnji standardni idiom budući da se pomoću Kapovićeva istraživanja može doći do relativno čvrstih zaključaka o povijesti i razvoju naglasnog sustava. To potkrjepljuje primjerima poput: **vòda**, **sèlo**, **imèna**, **vretèno** u usporedbi, sa starijim oblicima poput **kopàt**, **opràt**, **čòvjek**, **rešèto** kojima je ostao stari oblik naglasaka, onaj kratkosilazni (˘). Usto, vidimo kako je u pojedinim primjerima naglasak ostao na istom mjestu kao što je danas i u standardnom jeziku dok se u drugima taj naglasak povukao s vremenom s posljednjeg na početni slog. Zanimljivo je da se „zanaglasna duljina javlja uglavnom kod novoštokavskoga povlačenja naglasaka“²⁸.

Posljednje mjesto koje ćemo spomenuti u ovom kratkom pregledu jest selo Batina. Nalazi se na sjeveru Baranje, a govor pripada „sjevernomu, podravsko-baranjskomu dijelu slavonskoga staroštokavskoga narječja“²⁹. Svi naglasci su prisutni u govoru osim ˘ što će reći kako pripada četveronaglasnom sustavu. „Naglasak se ˘ razvija u svim položajima, usp. **cvítovi**, osim ako se prednaglasna duljina nalazi ispred duljine - **tājīš**, g. **pilećí nōgā**, g. **dřvā**, **stīdīm se** (akut, jasno, daje ^ˆ nakon prednaglasne duljine)“³⁰. Zasad nam je bitna činjenica da se u situaciji kada se prednaglasna duljina nalazi u riječi ispred akuta, taj se naglasak mijenjao u ^ˆ. Vidjet ćemo kako se tada taj novonastali naglasak dalje razvijao u standardnom jeziku.

²⁶ isto:139

²⁷ isto:143

²⁸ isto:143

²⁹ isto:144

³⁰ isto:144

Ovim kratkim pregledom pokušali smo ustanoviti kako se razvoj mogao realizirati tokom vremena, ali dobro nam je došao i zbog toga što je vrlo bitno barem okvirno imati na umu kakav je to staroštokavski naglasni sustav, odnosno kakav je on bio. To je vrlo bitno za nastavak teksta budući da će biti riječ o govorima na koje je ponegdje utjecao i „gradski“ naglasak, ali i onaj standardni. Pokušat ćemo tada doći do još nekih zaključaka o štokavskim naglascima i kako ih se može međusobno povezati. Jasno, vodit ćemo se gotovo isključivo govorima središnje i istočne Slavonije, a naglasak će biti na šaptinovačkom i valpovačkom govoru³¹ kojemu pripada i bizovački govor.

Govor donje Podravine: Bizovac

Iako slavonski dijalekt u osnovi ima tri standardna naglasaka uz akut koji se smatra četvrtim, možemo posvjedočiti i još jednoj vrsti naglasaka, a Klaić³² ga obilježava kombinacijom zanaglasne duljine i dugosilaznog naglasaka na istom slogu. Stoga, neki slavonski govori imaju pet različitih naglasaka kako tvrdi Klaić u svome radu o slavonsko-podravskim govorima³³. Svoj rad temelji na dva različita govora, valpovačkom i šaptinovačkom govoru³⁴. Svaki od njih imaju vlastitu akcentuaciju. Također, Klaić donosi u jednom od svojih radova oko 800 riječi u kojima opisuje razlike u obliku i značenju riječi u podgajačkome, odnosno u bizovačkome govoru³⁵, a isto navodi i Znika u svome članku. Klaić se ponajprije bavio valpovačkim govorom kojemu pripada i govor Bizovca, no zanimljivo je napomenuti kako se u Josip Hamm zanimao za taj govor te u svome radu govori i o valpovačko-podravskoj akcentuaciji³⁶.

Naglasni sustav valpovačkog govora sastoji se od pet naglasaka među kojima i **ã** koji je samo pozicijska varijanta naglasaka **ā** budući da se **ã** pojavljuje samo u jednosložnim

³¹ Prema Klaićevoj klasifikaciji iz članka „Klaićev opis akcentuacije valpovačkoga podravskog govora“

³² Članak „Klaićev opis akcentuacije valpovačkoga podravskog govora“ u časopisu: *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 40/2, 2014:480

³³ Klaić 2007:17–23

³⁴ Znika navodi kako se valpovački govor prostire od Osijeka do Donjeg Miholjca, dok se šaptinovački govori prostiru od Donjeg Miholjca pa sve do Virovitice (članak „Bratoljub Klaić i štokavština donje Podravine“ u časopisu *Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 40/2, 2014:524

³⁵ Sekereš 1975: 185–221

³⁶ Ham 1936: 437–443

riječima, i to kada se nalazi ispred enklitike – prelazi u **ā** kako navodi Pronk³⁷. Očito je kako postoji razlika između peteronaglasnog sustava s akutom i peteronaglasnog sustava s naglaskom koji je prepoznao Klaić. On ga opisuje kao silazan naglasak koji u pojedinim situacijama prelazi u slijed **˘ ˘**. Daje i primjer: **rūkà**. Ipak, razlikuje ga od klasičnog dugosilaznog naglasaka kao u riječima poput **sūnce**, **prāvda**, **nōva** (pridjev, ž.r.) i slično. Također, napominje kako je u posavskom govoru riječ o dugouzlaznom naglasku na mjestu na kojem je spomenuti naglasak u valpovačkom govoru prisutan u riječi kao silazan. Tu pojavu objašnjava na temelju primjera **ruka** (u posavskom govoru bit će tako **rúka**, dok u podravskom govoru možemo čuti silaznu varijantu). Zanimljiva pojava je prisutna kada se riječ stavi u kontekst. Primjerice, **bolī me rúka** ali **rūkà me bolī** gdje se u posavskom može čuti, možemo vidjeti kako je dugi naglašeni slog ostao dug, no naglasak je prešao na drugu riječ. Gotovo ista situacija se dogodila i u valpovačkom govoru. Razlika je u prvotnom naglasku gdje u imenici **ruka** postoji varijanta sa silaznim naglaskom. Pronk daje objašnjenje vezano uz drugu situaciju: „Tu činjenicu moramo povezati s činjenicom da, kad se naglasak povukao na kratki slog, novi naglašeni kratki slog također ima silazni naglasak, ne kratkouzlazni naglasak kao u posavskim govorima i u standardnom jeziku: **vòda**, **jùnāk** (standardni **vòda**, **jùnāk**)“³⁸. Vezano uz naglaske, Znika u prethodno spomenutom članku navodi: „Proučivši Klaićev Bizovački govor, posebno mi je upala u oči velika naglasna podudarnost između bizovačkog naglasaka, prenošenja naglasaka, posebice mjesta naglasaka, i onoga u Podravskim Podgajcima te vokalskih i konsonantskih promjena i inovacija (**òtāj**, **izbìlja < iz zbilja**).“³⁹

Vodeći se time, valja naglasiti kako je i u valpovačkom govoru prepoznatljiv po povlačenju naglasaka s posljednjeg na početni slog. Klaić napominje kako je upravo mladi naglasak u riječima poput **bòlesnīk**, gen. jd. **bòlesnīka** i **gòvedar**, gen. jd. **gòvedara** (također s nadslovcima na zadnjem, odnosno na predzadnjem slogu)⁴⁰. Također navodi kako se premještanje događa samo ako pritom ne slijedi iza riječi neka enklitika.

³⁷ Članak „Klaićev opis akcentuacije valpovačkoga podravskog govora“ u časopisu: *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2, 2014:480

³⁸ Članak „Klaićev opis akcentuacije valpovačkoga podravskog govora“ u časopisu: *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2, 2014:481

³⁹ Članak „Bratoljub Klaić i štokavština donje Podravine“ u časopisu *Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2, 2014:524

⁴⁰ Članak „Klaićev opis akcentuacije valpovačkoga podravskog govora“ u časopisu: *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2, 2014:481

Vrlo zanimljivo je to da svi naglasci mogu stajati na bilo kojem slogu u riječi. Uspoređujemo li s današnjim standardom, uvidjet ćemo kako se u tome razlikuju valpovački govor i standardni idiom. Pogledamo li pobliže naglaske, mogli bismo zaključiti da valpovački govor u svom temelju ima samo tri „prava“ naglasaka (^, ~ i "). Naravno, njima se pridružuju u prednaglasne i zanaglasne duljine koje modificiraju riječ, a ponekad i naglasak.

Valpovački govor ima jednu karakteristiku koju smo već spomenuli, a prisutna je i u nekim drugim govorima. Riječ je o premještanju naglasaka s posljednjeg na početni slog. Klaić navodi nekoliko primjera povlačenja odnosno premještanja naglasaka: kada je posljednji slog bio kratak, silina se s posljednjeg sloga prebacila na početni pa tako možemo čuti **čètrtak**, **vòda**, **zèmlja**, **sèlo** i slično⁴¹. Također navodi primjere u kojima se prvotno dugi početni slog promijenio te dobio silaznu intonaciju. Kada je riječ o akutu, vidljiva nam je realizacija, odnosno promjena naglasaka s tim da je dugi slog ostao dug. Pronk u svome članku⁴² to i potvrđuje primjerima koje je prethodno spominjao Klaić u svom radu o valpovačkom govoru na koji se poziva i koji obrađuje Pronk. Primjer: **rūkē** > **rūkē** > **rūke**. Navodi kako se slična situacija nalazi i u prezentu glagola **tresti** u kojemu se dugi slog nalazi u korijenu riječi stoga možemo čuti **trēsēm** pored **trēsem**⁴³.

Kapović u svome radu⁴⁴ spominje sela poput Davora koji nažalost nismo spominjali, no autor ga je vrlo detaljno analizirao. Pronk je, čini se, također posvetio nešto pažnje tom mjestu te primjećuje sličnost kada je riječ o govoru Davora i valpovačkom podravskom govoru. Sličnost je u tome što se u valpovačkom govoru „naglasak također povukao na proklitiku“⁴⁵. To potvrđuje i nekim primjerima: **ì čovek**, **nà jezik**, **ù selu**, **ù četrtak**, **ù vîno** i slično. Nadalje, što se tiče silaznih naglasaka, Pronk nalazi kako se niti jedan silazni naglasak koji je stajao na srednjem ili zadnjem slogu nije povukao na prvi (**danàs**, **belôv**, **neprâvda**, **divôjka** i slično). „Valpovačko povlačenje naglasaka sa zadnjeg sloga na prvi slog u hrvatskome nalazimo još u govoru sela Dušnoka i Baćina u Mađarskoj⁴⁶, isto pod utjecajem mađarskoga.“⁴⁷ Naravno, to ne možemo sa sigurnošću tvrditi. Pronk se služi ovim citatom, a

⁴¹ Članak „Klaićev opis akcentuacije valpovačkoga podravskog govora“ u časopisu: *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 40/2, 2014:487

⁴² isto:487

⁴³ Sve primjere navodi izvorno Klaić, potom Pronk

⁴⁴ Članak „O naglasku staroštokavskog slavonskog dijalekta“ u časopisu: *Croatica et Slavica ladertina*, Zadar. 2008

⁴⁵ Članak „Klaićev opis akcentuacije valpovačkoga podravskog govora“ u časopisu: *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 40/2, 2014:487

⁴⁶ Isto navodi u svojim predavanjima i Marko Samardžija na kolegiju „Hrvati i hrvatski izvan Hrvatske“

⁴⁷ Ivić 1961/1962:123

temelji se na, možemo reći, nekoliko podudarnosti s mađarskim jezikom. Ipak, budući da se radi o jeziku koji je prilično promjenjiv u svakom elementu koji obrađujemo, možemo biti prilično sigurni kako je ta poveznica upravo razlog pomicanja naglasaka i u valpovačkom govoru. Također, moramo uzeti u obzir i blizinu mađarskog govornog područja što je nezaobilazna činjenica. Činjenicu da se jezik vrlo brzo mijenja navodi i Znika u svome članku, „(...) slika se, kako dijalektolozi običavaju reći, „na terenu” iz dana u dan mijenja (...)“⁴⁸.

Osječka akcentuacija i sličnosti s bizovačkim govorom

Osječkom se akcentuacijom poglavito bavio Mislav Benić⁴⁹. Članak je napisao uz poticaj Mate Kapovića kako i sam naglašava. Nama je taj članak prijeko potreban budući da će nam otkriti sve (ili barem većinu) karakteristika vezanih uz osječki govor te će nam ukazati na sličnosti s već spomenutim govorima, a naposljetku i sa standardnim idiomom. Članak nam je bitan, dakako, i zbog jezičnog utjecaja na govore koji su slabije razvijeni, odnosno onih koji se razlikuju od standarda.

Postoji nekoliko obilježja⁵⁰ osječke akcentuacije, ali i govora općenito prema istom članku Mislava Benića. Autor pak tvrdi kako ista nisu karakteristična posebice za osječko područje već je prostor puno širi nego što se općenito misli. Navodi kako se takav govor širi čak do Subotice, no također tvrdi kako se i govori i akcentuacija razlikuje čak i među govornicima istog mjesta ili istog područja. Osječka akcentuacija karakteristična je po tome što je zanaglasni slog iza uzlaznog naglasaka izrazito visok, ali se također ponekad kratki naglašeni slog dulji. Benića navodi kako je potpuno duljenje kratkoga naglasaka (npr. **môže**, **trêba**) najčešće samo emfatičko. Zbog istog se razloga kratkouzlazni naglasak ponekad dulji (npr. **čètri**, **dóbro**). Za osječki govor specifično je i gubljenje zanaglasnih duljina koje nisu iza uzlaznih naglasaka i slabljenje zanaglasnih duljina. U istom članku se navode primjeri i za tu pojavu: **pàtim**, **pàtìmo** ili G.mn. **màraka**, **màràka**. „Slabe, ali se najčešće ne gube, i duljine iza uzlaznih naglasaka, osobito iza dugouzlaznoga. Jače se reduciraju, odnosno češće

⁴⁸ Članak „Bratoljub Klaić i štokavština donje Podravine“ u časopisu *Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2, 2014:521

⁴⁹ Članak „Osnovni podaci o osječkoj akcentuaciji“ u časopisu: *FILOLOGIJA* 48, Zagreb 2007

⁵⁰ Članak „Osnovni podaci o osječkoj akcentuaciji“ u časopisu: *FILOLOGIJA* 48, Zagreb 2007:7–9

se krata, krajnji slogovi nastavaka i završetaka, npr. nastavak u G i I a-sklonidbe, i u prezentu, osobito pred dugim uzlaznim naglaskom. Zanaglasne su duljine općenito u osječkom govoru relativno kratke.⁵¹ Ovo je vrlo zanimljiva činjenica budući da su zanaglasne, ali i prednaglasne duljine u prošlosti bile vrlo česta pojava. Jasno, različitim promjenama podložni su gotovo svi prostori sa svojim akcentuacijama i govorima. Ipak, nekako je uvriježeno mišljenje kako je „najpravilniji“ govor upravo govor Slavonije uz govor Bosne i Hercegovine, uglavnom imajući na umu baš zanaglasne duljine koje se „gotovo uvijek podudaraju sa standardom“. No to nažalost nije pravilno mišljenje. Standardni jezik jest osmišljen na temelju štokavskog narječja koje je okosnica slavonskih govora, ali to nije siguran pokazatelj da „gotovo svi Slavonci pravilno govore“ kao što to često možemo čuti od ljudi koji se nisu bavili prozodijom te su u tom području laici.

U članku autor navodi i primjere kroz naglasne paradigme, te se da zaključiti kako osječka akcentuacija nije toliko različita od standardnog idioma. Naravno, nalaze se i poneke razlike, no većina govornika na kojima je Benić temeljio svoj članak, uzimajući od njih primjere slušajući njihov govor mogu se pohvaliti relativno točnom akcentuacijom. Autor navodi kako su govornici koji su sudjelovali u istraživanju ovoga tipa dijelom i zahvaćeni standardnim idiomom te da su možda „pokupili“ naglaske koji su u skladu sa standardom.

Još jedna važna specifičnost za osječku akcentuaciju je preskakanje naglasaka⁵². Ovdje nije riječ o situaciji kao što smo imali priliku vidjeti kod valpovačkog govora. U tom govoru bila je riječ o pomicanju, odnosno o prenošenju naglasaka unutar riječi dok je kod osječkog „tipa“ pomicanja riječ o pomicanju na proklitiku. Naravno, valja reći kako se pomicanje ne događa u svim situacijama. Pomicanje se javlja u većini slučajeva, no postoje primjeri u kojima se pomicanje ne događa (npr. **preko rēda**⁵³). U ostalim primjerima se naglasak premješta (npr. **nà žalost, ùpomoć, prèko rēda, ù zrak** (uz **u zrâk** što je i češće), **nàpamet** i slično⁵⁴). Kod primjera **prèko rēda** prepoznamo i nešto što Klaić u svome priručniku⁵⁵ naziva iskonskom intonacijom pri čemu se naglasak prebacuje na početni slog, odnosno prvi naglašeni slog proklitike.

⁵¹ isto:8

⁵² Benić razlikuje preskakanje i prenošenje naglasaka no ne objašnjava detaljno razliku među njima. Navodi samo kako naglasak preskače u određenim izrazima sa zamjenica i s 2. i 3. lica jednine aorista dok se naglasak prenosi češće nego što preskače i to uglavnom na jednosložne riječi (npr. **zà nās, nà zdrāvlje, kòd kuće**)

⁵³ Nije uvijek slučaj, odnosno ponegdje se može čuti i **prèko rēda**

⁵⁴ Primjeri uzeti iz već spomenutog članka „Osnovni podaci o osječkoj akcentuaciji“

⁵⁵ Riječ je o priručniku „Naglasni sustav standardnoga hrvatskoga jezika“ iz 2011. godine.

Osječka se akcentuacija ponekad razlikuje, ali uzlaznost i silaznost naglaska ostaje uglavnom ista⁵⁶, a mijenja se duljina sloga. Autor navodi primjere koje je zabilježio u obliku popisa riječi koje je čuo i potom zabilježio naglaskom (**búna, žèna, sèstra, múha** ili rijetko **mùha, òsa, ròsa, cijéna, pčèla**).

Benić je vrlo temeljito obuhvatio predmet svoga istraživanja, osječku akcentuaciju u kojoj je vrlo detaljno zabilježio mnoštvo primjera iz kojih se mogu zaključiti neke stvari. Ono što je bitno za ovaj rad jest to da se osječka akcentuacija spomene u obliku usporedbe sa standardom o čemu će biti riječ u nastavku rada, ali i s valpovačkim govorom misleći pritom ponajprije na bizovačku akcentuaciju koju smo pokušali objasniti⁵⁷.

Sličnosti i razlike između standardnog idioma i zavičajnih idioma

Već smo rekli kako se mnogi zavičajni govori „okreću“ najprije najvećim gradovima u regiji. To potvrđuje i Kapović u svom članku⁵⁸. Također, napominje kako manji jezični prostori imaju tendenciju slušati i pokušati preslikati govor takvih većih govornih područja misleći pritom kako je upravo taj govor vrlo blizu standardu. Na taj način se zapravo samo „deformira“ izvorni govor pojedinog mjesta što uvelike pravi probleme i lingvistima koji pokušavaju proučiti pojedini govor te ga izdvojiti kao izvorni govor određenog manjeg ili većeg područja. Tako i Kapović navodi kako se većina slavonskih govora pokušava na neki način asimilirati sa govorom Osijeka. Naravno, velika je prepreka i odlazak mladih iz manjih mjesta u veće gradove, u potrazi za poslom ili na školovanje te ukoliko se vrate u svoj zavičaj, svoje mjesto, „donesu“ i dio tog govora⁵⁹, a i dio standardnog idioma. Da pojasnimo, u većim gradovima gravitira mnogo različitih govornih idioma budući da se različiti ljudi, svatko iz svog mjesta, susreću u jednom velikom gradu. Vraćanjem u zavičaj na jedan ili drugi način se utječe na starije govornike koji pod utjecajem mlađih pokušavaju ispraviti svoj govor misleći da se izražavaju na pogrešan način. Znika ističe sljedeće: „Uočava se razlika između standardnoga jezika i zavičajnoga idioma pa se zavičajni idiom percipira kao nešto što nije poželjno, kao nešto zastarjelo čega se treba riješiti kako bi se govornici uklopili u maticu

⁵⁶ Naravno, to se ne odnosi na primjere u kojima naglasak prelazi na bilo koji način na proklitiku

⁵⁷ vidi gore: tekst s podnaslovom „Govor donje Podravine: Bizovac“; str. 12–14 ovoga rada

⁵⁸ Članak „Jezični utjecaj velikih gradova“ 2004.

⁵⁹ Ovdje se misli na govor koji nije niti govor zavičaja pojedinca niti „čisti“ standardni idiom već mješavina jednog i drugog.

standardnojezičnih govornika.⁶⁰ Kapović u svom članku navodi kako „osječki gradski govor ima novoštokavski četveronaglasni sustav“ te „se kao takav razlikuje od dobrog dijela staroštokavskih govora šokačkih sela u Slavoniji koja imaju stariji petonaglasni sustav (` , ˘ , ˙ , ˚ , ˛) s prednaglasnim i zanaglasnim duljinama, npr. **kràva, mēso, rúka, nòga, ali sūša.**“⁶¹

Obrazovanje je jedno od najvećih „pomagala“ u pokušaju ovladavanja standardom, ako ne i jedino. Dakako, niti to nije lako kako se nekima čini. Kada govorimo o gramatici, sve je više-manje jasno i uz nešto truda njome se može ovladati gotovo u potpunosti, naravno ukoliko ste izvorni govornik hrvatskog jezika. Također, kada je riječ o pravopisu, njime se isto tako može ovladati. Naravno, važno je napomenuti da, kada spominjemo pravopis, valja imati na umu složenost istoga. Usto, valja reći i kako je pravopis ponešto nedorečen u određenim područjima, stoga valja biti na oprezu. Ipak, dolazimo do vrlo nezahvalnog područja po nekima. Naglasci su jedan element hrvatskoga jezika koji zahtijeva i nešto sluha. Sluh nemaju svi, pa čak i oni koji ga imaju često su skloni napraviti grešku. Već smo spominjali različite interpretacije naglasaka u prošlosti te kako ih danas različiti lingvisti obilježavaju. Što je još važnije, lingvisti imaju tu nesreću (ili sreću) da različito čuju pojedine naglaske, pogotovo ako se analiziraju naglasci koji danas u standardnom idiomu ne postoje. Ipak, nešto kasnije ćemo pokušati naći rješenje i za ovladavanjem današnjih standardnih naglasaka te olakšati pojedincima koji žele ovladati standardnom normom. Iako se smatra kako Slavonija ima vrlo bliske naglaske onim standardnima, ponekad se dogodi da upravo Slavonci imaju poteškoća, ne samo s naglasnom normom već i sa standardnim jezikom općenito. Ipak, smatra se također da najviše problema imaju kajkavci budući da su pod velikim utjecajem onih slovenskih naglasaka. Naravno, sve se da naučiti.

Ipak, pokušat ćemo prvo detaljnije analizirati sličnosti i razlike između standardnog idioma i onih zavičajnih koje smo dosad spomenuli i barem ukratko objasnili. Staroštokavska prednaglasna duljina u već spomenutim riječima poput **nīstè, pīpè, kázàli**, koje spominje Kapović, dat će u novoštokavskoj standardnoj normi dugouzlazni naglasak ´ , dok kratkosilazni naglasak na posljednjem, odnosno pretposljednem slogu ostaje kratak, no naglasak se premješta na početni slog. Stoga imamo sljedeće primjere: **níste, pípe, kázali**. Dokaz možemo pronaći i kod Sekereša kojega smo također već spomenuli s primjerom **vīnò** uz koji se javlja i **víno**.

⁶⁰ Članak „Bratoljub Klaić i štokavština donje Podravine“ u časopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 40/2, 2014:521

⁶¹ Članak „Jezični utjecaj velikih gradova“ 2004:6

Podravinu i Baranju pak, odnosno njihov govor, krasi i neoakut. Navode se primjeri poput: **posāl**, **pjān** "pijan", **đevōjka**, **sīr** (G. sīra), **čūl**, I. **batōm** (**bāt**, G. **bāta**), **ječmēn** (G. **ječmēna**) "jačmenac", **rōj** (G. **rōja**), **rōv** (G. **rōva**), te u nenaglašenom slogu **nafrnīl**, **sličān**, **stršēn** (usp. n. **stršeni**, "stršljen"), **vrtāl** "vrt", I. **svrdlōm**, I. **nōsōm**, **dōšāl**, **dābār** (G. **dābra**), **vēpār** (G. **vēpra**), **vjētār** (G. **vjētra**), **Pētār** i slično. Promotrimo li pobliže primjere, mogli bismo doći do različitih zaključaka. Primjerice, uzmemo li dvosložne i višesložne imenice poput **posal** (**posao**) i **đevojka** (**djevojka**), vidimo kako se neoakut u standardnom idiomu gubi, te naglasak prelazi na početni slog kao i kod primjera **nīste**, **pīpe** i **kázali**. Ipak, naglasak nije dugouzlazan već kratkouzlazan. Tako imamo: **pōsao** i **djevōjka**. U istu kategoriju možemo uvrstiti i primjer **ječmen**. S druge strane, jednosložne riječi poput **sīr**, **čūl**, I. **batōm** (**bāt**), **rōj** (G. **rōja**), **rōv** i slično, mogu imati različite reflekske u svojoj standardnoj inačici. Tako imamo **sīr**, **čūl**, **bāt**, **rōj** i **rōv**. U već spomenutim primjerima, u nenaglašenom slogu, naglasci se ne mijenjaju s obzirom na svoje standardne inačice. Dvosložne riječi poput **sličān** ili **vēpār** imat će kratkouzlazni naglasak na prvom slogu kao i u standardnom idiomu, no uz jednu promjenu. Na dočetnom slogu se u tim govorima, za razliku od standardnog, javlja i zanaglasna duljina.

Južna Slavonija smatra se, kao što je već rečeno, područjem s najarhaičnijim govorom cjelokupne Slavonije. U sikerevačkom govoru izdvojiti ćemo poneki primjer kako bismo vidjeli o čemu to točno Kapović govori. Usto, u tim primjerima moći ćemo vidjeti razvitak pojedinih naglasaka, te kako se oni danas mogu realizirati i zašto upravo tako. Najbolji primjeri za to su sljedeći: **čāmàc**, **rādīt**, **mēdò**, **glūpòst**, **sūdàc**, **zīmà**, **mašinà**. Slična situacija je i u genitivu. No, promotrimo imenice u nominativu. Napomenuli smo kako je riječ o slijedu " - ". Prednaglasnu će duljinu na početnom slogu u standardnom idiomu zamijeniti dugouzlazni naglasak. Naime, lako je pretpostaviti da se prednaglasna duljina svojom karakteristikom duljine na određenom slogu može poistovjetiti s dugouzlaznim naglaskom. Naravno, dvoje se nikako ne smije zamijeniti. Osnovna razlika je, naravno, činjenica da se prednaglasna duljina, kao i zanaglasna, nalaze isključivo na nenaglašenom slogu. Ovi primjeri zanimljivi su iz još jednog razloga. U Osijeku i njegovoj okolini često se može čuti sličan govor, odnosno slična akcentuacija. No, o tome će biti riječ nešto kasnije u tekstu.

Primjeri poput **kopāt**, **oprāt**, **čövjek**, **rešeto** mogu se čuti u području oko Donjeg Miholjca, točnije u Šljivoševcima. U standardnoj akcentuaciji primijetiti ćemo razliku. Naime, u standardu ćemo čuti **kòpat**, **òprat**, **čövjek**, **rešeto**. Ipak, samo detaljnom analizom možemo doći do zaključaka zašto se naglasak premjestio na početni slog u nekim riječima, dok je u

drugim ostao na istom mjestu. Iako se u ovome radu nećemo detaljnije baviti povijesnim razvojem, uvidjet ćemo jednu zajedničku crtu u primjerima. Dakle, u uzetim primjerima, naglasak koji je dominantan jest upravo kratkosilazni, a u standardnom idiomu postaje kratkouzlazan.

Svi spomenuti primjeri su zapravo pojedinačni primjeri uzeti iz određenih govora sa specifičnim akcentuacijskim rješenjima karakterističnim upravo za taj prostor. Ipak, valja spomenuti i nešto veće područje poput Bizovca ili Osijeka te usporediti tamošnji govor (akcentuaciju) sa standardnom. Govor i akcentuacija donje Podravine, misleći pritom na govor Bizovca, zaseban je sustav. Akcentuaciju i sustav znakova koji sudjeluju u realizaciji i naglašivanju određenoga sloga smo već razjasnili u prethodnom tekstu. Ipak, vrijedi ponoviti pojedine primjere u kojima ćemo uvidjeti sličnosti (ako ih ima) i razlike u tamošnjoj akcentuaciji i standardnog idioma. Prvi primjer koji nam treba zaokupiti pažnju je sljedeći: **bolī me rúka** ali **rūkà me bolī**. Vidimo kako naglasak mijenja svoje karakteristike, odnosno on sam se mijenja s obzirom na sintaktičke varijante. U prvom primjeru se jasno vidi kako imenica **ruka** ima dugouzlazni naglasak, isto kao i u standardu. Drugi primjer nam pokazuje kako u različitom okruženju, zamijeni mjesta glagola **boli** i imenice **ruka**, imenica poprima nešto drugačiju vrstu naglašivanja. Već smo u prethodnom tekstu nekoliko puta spomenuli kako je riječ o slijedu koji se sastoji od prednaglasne duljine i kratkosilaznog naglaska na dočetnom slogu te riječi. Uspoređujući to sa standardom, ali i njegovim pravilima, primijetit ćemo veliku „grešku“⁶². Prednaglasna duljina, kao i u pojedinim primjerima prije, služi kao „pokazatelj“ duljine, odnosno da se da primijetiti kako prednaglasna duljina uglavnom ukazuje na dugi naglasak koji je nastao u standardu. Kod glagola **boli** situacija je nešto drugačija. Naime, u prezentu glagola **boljeti** naglasak se pomiče na početni slog te tako imamo **bólī**. Također, možemo vidjeti i rezultat promjene neoakuta koji je rezultirao zanaglasnom duljinom, posebice zbog svoje karakteristike duljine (opreka s kratkoćom). Kod Klaićeva primjera **bòlesnīk**, gen. jd. **bòlesnīka** možemo protumačiti nastanak novoštokavskog naglašavanja pojedinih riječi. Dakle, u primjeru **bòlesnīk** možemo protumačiti kako u standardu postoji zanaglasna duljina na posljednjem slogu što nije slučaj u gen. jd. Stoga, određeni „stari“ naglasak koji je kraći od naglaska u gen. jd. iste imenice, rezultirao je zanaglasnom duljinom, dok je u gen. jd. rezultirao naglašenim slogom. Tako danas imamo: **bolèsnīk**, ali **bolesnīka**. Nadalje, važno je napomenuti kako se imenica

⁶² U primjeru treba biti jasno kako je riječ o „greški“ koja bi se eventualno javila da imenica nije dio sintagme, izvan standardnog idioma; kratkosilazni naglasak, po pravilu, ne smije biti na posljednjem slogu.

gòvedar neće ponašati isto iako ima jednak broj slogova. Zanimljiva je i sljedeća situacija iz prethodnog teksta: „kada je posljednji slog bio kratak, silina se s posljednjeg sloga prebacila na početni pa tako možemo čuti **vòda, zèmlja, sèlo**. Danas ćemo čuti **vòda, zèmlja, sèlo**. Razlika, odnosno proces nastanka novih naglasaka se jasno može vidjeti. Selo Davor nam daje jedinstvene varijacije naglasaka koji se koriste na tom prostoru. Primjeri poput **ì čovek, nà jezik, ù selu, ù četrtak** se mogu čuti, no u današnjem standardu je ipak nešto drugačije. U standardnom idiomu ćemo čuti da se naglasak ne prebacuje na proklitiku već ostaje na punoznačnoj riječi. To, naravno, ne smijemo miješati s prebacivanjem na proklitiku u primjerima poput **nà mōre, ù stān, nà gōl** i slično gdje se naglasak može prebaciti, a na mjestu gdje je bio pojaviti će se zanaglasna duljina. Klaić⁶³ to objašnjava time što takav slučaj može biti ovjeren samo u akuzativu jednine neživoga. Prema također već spomenutom Pronku, niti jedan silazni naglasak koji je stajao na srednjem ili zadnjem slogu nije povukao na prvi. To vidimo na primjerima **danās, belōv, neprāvda, divōjka**, a današnje stanje bilo bi: **dānas, neprāvda i djèvōjka**. Naposljetku, u osječkoj akcentuaciji primjećujemo kako se naglasci većinom preklapaju sa standardnim idiomom, no jasno je kako ne možemo govoriti o potpunom jednakosti u svim slučajevima.

U mnogim rubnim područjima istočne i središnje Slavonije možemo čuti vrlo malo sličnosti sa standardnim idiomom što će reći da „slavonski naglasak“ nije uvijek i najpravičniji. Naravno, razumljivo je kako će u većim mjestima i gradovima, poput Osijeka ili Valpova, te Donjeg Miholjca, biti i veći utjecaj standardnog idioma na zavičajni govor i akcentuaciju zbog vrlo visoke frekvencije ljudi na tom području, ali i zbog različitih utjecaja na naglasak izvana. Iako se možda da pomisliti kako na naglasak ne utječu drugi jezici te granice općenito, pojedine riječi upravo na temelju riječi iz drugih jezika, poglavito onih susjednih zemalja koje su u neposrednom dodiru s hrvatskim, mogu realizirati naglasak na drugačijem mjestu, odnosno na drugom slogu negoli je to u hrvatskom standardom jeziku. To nije jedini problem. Naime, mjesto naglasaka ne mora uvijek biti različit, pod utjecajem drugih jezika, već se može mijenjati „kvaliteta“ naglasaka. Točnije, možemo čuti, primjerice, kratak naglasak na mjestu dugog i slično. Kada govorimo o posuđenicama i naglasnom sustavu koji će objasniti pojave u takvim riječima uvijek valja potražiti izvore. Također, naglašivanjem posuđenica u svome diplomskom radu bavila se i Tamara Kunodi⁶⁴.

⁶³ Članak „Naglasni sustav standardnoga hrvatskoga jezika“, Bratoljub Klaić, 2011.

⁶⁴ Diplomski rad „Naglasak posuđenica u hrvatskom standardnom jeziku“, 2014.

Usporedba naglasaka u posuđenica s naglascima standardnog jezika

Iako hrvatski jezik teži purizmu, postoje brojni primjeri stranih riječi u hrvatskom jeziku koje nemaju pravovaljanu zamjenu. Postoje i tuđice koje su se u nekoj mjeri prilagodile hrvatskom jeziku. Danas se nude različita rješenja (ponekad i pomalo suluda) koja bi trebala „ujednačiti“ hrvatski jezik i na neki način prilagoditi strane riječi hrvatskom leksičkom blagu, ali isto tako i hrvatskom naglasnom sustavu. Kao što znamo, postoje razna pravila koja će se nametnuti pri naglašavanju pojedine riječi. Učeni time da svako pravilo ima iznimke, te iste iznimke pronaći ćemo i u hrvatskoj akcentuaciji. Naime, iznimke od pravila mogu biti raznovrsne. Možda jedan od najreprezentativnijih primjera bio bi **brodovlasnik**. U istočnoj i središnjoj Slavoniji vrlo se rijetko može čuti pravilno naglašavanje ove riječi. Prema pravilu, odnosno prema standardu, ova bi se riječ trebala izgovarati na dva načina, **bròdovlāsniĳk** i **brodòvlāsniĳk**. U zavičajnom idiomu najprije ćemo čuti **brodovlāsniĳk**. Ipak, kod posuđenica je nešto drugačija situacija. Dakle, kod posuđenih riječi iz nekoga stranoga jezika postoje iznimke od pravila, te pojedine riječi neće biti pod utjecajem pravila upravo zbog njihove strane naravi. Već spomenuta Tamara Kunodi napisala je rad o posuđenicama te navodi rječnik Vladimira Anića⁶⁵ u kojemu i Anić teško razlikuje posuđenice od tuđica s obzirom na dinamičan razvoj prihvaćanja stranih riječi u naš jezik⁶⁶. Kada govorimo o posuđenicama i njihovom „zanemarivanju“ pravila, važno je imati na umu kako se te riječi izgovaraju na izvornom jeziku. Zanimljiv je pak stav koji iznose autori članka „Kako se naglašavaju posuđenice“ (Škarić, Škavić, Varošanec-Škarić, 1996.). Drže kako bi posuđenice što rjeđe trebalo pretvarati u usvojenice. Ipak, posuđenice bi trebalo na bilo koji način prilagoditi hrvatskom jeziku što se tiče naglasaka. Danas imamo riječi poput **bife** ili **sako** koje imaju dvojake naglasne mogućnosti. Mogu se izgovarati podsjećajući na izvornu varijantu poput **bifē** i **sakō**, ili pak s prilagođenim naglascima te se izgovaraju **bifē** i **sākō**. U oba primjera, kao i u primjeru **brodovlasnik** možemo zamijetiti kako se u riječima nalazi zanaglasna duljina. Naravno, njihovo podrijetlo je različito, no manifestiralo se na isti način, zanaglasnom duljinom. Na oba primjera u posuđenicama se nalazi zanaglasna duljina na posljednjem slogu, upravo tamo gdje je u izvornom jeziku bio naglasak. Kao što smo spomenuli, silazni naglasak ni u kojem slučaju ne može biti na posljednjem slogu u hrvatskom standardnom idiomu, stoga se naglasak prebacuje na slog prije i postaje kratkouzlazni. Ipak, uslijed duljine zadnjeg sloga,

⁶⁵ „Veliki rječnik hrvatskoga jezika“, 2003.

⁶⁶ Diplomski rad „Naglasak posuđenica u hrvatskom standardnom jeziku“, 2014:9

slog ne može ostati kratak te na njega kao rezultat dolazi zanaglasna duljina. Slična situacija dogodila se i na primjeru **brodovlasnik**, no budući da se ne radi o posuđenici, nema govora o dvojakom naglašivanju kao što je to slučaj kod posuđenica.

Tako dolazimo do sljedećeg problema. Budući da su naglasci, iako podložni pravilima vrlo „svojeglavi“ kada je riječ o različitim jezičnim prostorima s govornicima hrvatskog jezika, postoji problematika učenja naglasaka i pravilnog korištenja naglasaka u standardnojezičnoj komunikaciji (javni govori, predavanja i slično).

Učenje akcentuacije hrvatskog standardnog jezika

Uzimajući u obzir i akcentuaciju ostatka Hrvatske, uz Slavoniju, primijetit ćemo kako se standardna akcentuacija u potpunosti ne može čuti nigdje. Naravno, to vrijedi za prostore s ljudima koji nisu učili pravilno izgovarati riječi, odnosno pravilno koristiti naglaske. To ne možemo okarakterizirati problemom. Praktički svaki dijalekt ima svoj način izgovaranja pojedinih riječi. Točnije, u svakom dijalektu, pa čak i unutar jednoga dijalekta, kod govornika istoga možemo naći različite varijacije. Kao što smo spomenuli, to može biti rezultat različitih utjecaja. Ipak, važno je ovladati standardnojezičnom normom jednako kao i akcentuacijom standardnoga jezika. Mnogi će se složiti kako je naglasak jedno od najvećih vrjednota hrvatskoga jezika. Tomu u prilog ide i činjenica kako mnogi govore vrlo pozitivno kada je riječ o korištenju vlastitoga, zavičajnoga naglasaka u svakodnevnoj upotrebi. Zavičajni govor, akcentuacija i rječnik te sintaksa i gramatika govore o raznolikosti, obogaćuju hrvatsku jezičnu kulturu. U dijalektologiji, štoviše, postoje dokazi kako pojedina sela⁶⁷ koriste toliko različite sustave jezičnoga izražavanja da „niti sami sebe međusobno ne razumiju“. Naravno, postoje članci koji će to opovrgnuti ili potvrditi što nije niti približno tema ovoga rada. Ipak, treba i to spomenuti budući da s različitim leksikom dolaze i različita pravila što se tiče akcentuacije. U nastavku ćemo zato pokušati objasniti načine na koje se naglasci mogu poučavati, odnosno kako učenike u školi naučiti standardnojezičnoj normi. Naravno, sve će biti potkrijepljeno primjerima iz aktualnih udžbenika iz gimnazijskih programa te strukovnih škola. U srednjoškolskim programima, naglasci se obrađuju jedan, najviše dva školska sata. Obrađuju se u prvom razredu općenito u gimnazijama, te u trećem razredu neki segmenti

⁶⁷ Uglavnom se spominju sela u Zagorju, Međimurju i Istri.

naglasaka. U strukovnim školama je slična situacija uz neke preinake koje ćemo kasnije uočiti. U oba programa nema dovoljno vremena za bavljenje naglascima hrvatskoga standardnoga jezika što predstavlja svojevrsnu problematiku. Vrijeme predodređeno za naglasnu normu vrlo je kratko te se često naglasci zaobilaze kao cjelokupna nastavna tema smatrajući je gotovo nebitnom. Usto, tema za koju su predodređena samo dva sata ponekad se izbjegava upravo zbog nemogućnosti objašnjavanja učenicima u tako kratkom vremenskom roku tako složenu temu. Drugi razlog zašto se tema ponekad izbjegava je upravo manjak kompetencije pojedinih srednjoškolskih učitelja koji ni sami ne razumiju problematiku. Iako možemo zaključiti da postoje određeni problemi i poteškoće vezane uz naglaske, to nikako ne smije značiti da se tako važna tema može i zaobići u potpunosti ili zamijeniti nekom drugom temom, pa čak i temom iz jezika. Čak i kada se tema naglasaka ne zaobilazi u širokome luku, i kada učitelji vrlo dobro poznaju tematiku, ponekad se to znanje jednostavno ne može prenijeti učenicima. Problematika ove vrste je dvojaka. Postoji mogućnost da učitelj, iako sam poznaje vrlo dobro tematiku, ne zna prenijeti to znanje učenicima na pravi način. S druge strane, kada je taj element ispunjen, učenici vrlo teško shvaćaju naglasnu normu jer je često prikazana na vrlo zamršen i zbunjujući način. Učenicima temu naglasaka treba ponuditi s elementima iznenađenja, pa čak i zabave kako se naglasci i njihova pravila ne bi shvatili kao suhoparnim informacijama koje će učenici trebati isključivo za provjeru znanja u tom dijelu srednjoškolskoga obrazovanja.

Tema naglasaka nije samostalna tema, iako se učenicima, ali i nekim učiteljima tako čini. Vrlo rijetko se naglaske povezuje s pravopisom. Naglasci se čine temom koja je „ispala“ iz jezika, koja je na jedan način i nepoveziva s jezikom budući da se naglasci ne pišu pri standardnoj pisanoj komunikaciji⁶⁸. Također, naglaske često smatramo isključivo govornim elementom. Iako je to u osnovnoj definiciji i točno, naglasci nam mogu uvelike pomoći i s pravopisom, što govori da će nam pomoći i u pisanom izražavanju. Mnogi će se pitati kako je to moguće. Naime, kada usavršimo znanje o naglascima, važno je to znanje povezati s ostalim elementima jezika. Jezik i gramatika, te pravopis vrlo su usko povezani i to ne smijemo zaboraviti. Pravopis posebno dolazi do izražaja kada je riječ o povezivanju naglasaka s nekom od jezičnih tema. Dakle, ukoliko naučimo razlikovati duge i kratke slogove⁶⁹, uvidjet ćemo kako su izrazi jata povezani i s tim aspektom. Budući da svugdje postoje pravila i iznimke, iste imamo i ovdje. Najprimamljiviji primjer u kojemu ćemo posegnuti za dugim izrazom jata

⁶⁸ Naglasci pripadaju suprasegmentnim obilježjima.

⁶⁹ Ovdje ne govorimo isključivo o naglascima, već samo o dugim i kratkim slogovima.

(-ije) je upravo imenica **rječnik**. Iako je naglasak na prvom slogu dug, pa tako i sam slog, izraz jata ostaje kratak. Takvih primjera nema mnogo, ali valja imati na umu da postoje iznimke. Međutim, u mnoge riječi s refleksom jata, slog prati duljinu odnosno kratkoću izraza. Tako imamo sljedeće primjere: **lijep** ali **ljepota**, **zahtijevati** ali **zahtjev** i slično. Naravno, to nije uvijek slučaj, te se mora uvijek imati na umu i pravila koja se tiču refleksa jata. Nijedan element jezika ne smijemo uzeti „zdravo za gotovo“ jer postoje mnoge iznimke, pa tako i ovdje. Uvijek treba uzeti u obzir sve aspekte jezika te dati prednost pravilima, a ne se zalijetati.

Vrlo važan dio koji smo najavili bit će upravo prezentiranje nastavne jedinice učenicima. Pokušat ćemo objasniti kako bi bilo najbolje pokazati učenicima pravi način usvajanja pravila, ali i cjelokupne nastavne cjeline. Naravno, za to bi bilo idealno iskoristiti barem tri školska sata, iako je to u praksi često nemoguće budući da gradivo za jednu školsku godinu vrlo teško stane u broj sati koji su na raspolaganju učiteljima. Ipak, za objašnjavanje ćemo uzeti idealne uvjete u kojima se može doći do ovladavanja normom unutar nekoliko školskih sati, te kroz pojedine druge nastavne cjeline iz jezika.

Uzmemo li u ruke udžbenik prvoga razreda gimnazije „FON-FON 1“ autorica Dragice Dujmović Markusi i Terezije Pavić-Pezer, naći ćemo vrlo široko područje s temom naglasaka. Nastavna cjelina započinje objašnjavanjem razlike između naglašanih i nenaglašanih riječi te nastavljaju s definicijom naglasaka. Navode kako je samoglasnik „uvijek nositelj naglasaka“ što nije u potpunosti točno. Spominjali smo iznimke, stoga možemo reći da i tu ima poneka. Naime, u riječima koje nemaju samoglasnika u sebi ne znači da nisu naglašene. Tu možemo istaknuti riječi poput imenica **grm** i **trn**. Nositelj sloga u ovom slučaju je suglasnik **r** koji je slogotvoran. Nadalje, vrlo se jasno ističu elementi koji čine naglasak, odnosno prozodiju. Ipak, zanimljivo je kako se kroz primjere pokušava doprijeti do učenika, te postići njihov doprinos u ovladavanju ove nastavne cjeline. Učenika se potiče na rad kroz pjesmu Zvonimira Baloga. Učenici moraju pomoću definicija doći do zaključka koje riječi se naglašavaju, a koje ne što je zapravo vrlo dobar pristup. Na taj će način pristupiti riječima s drugačijeg stajališta nego što su imali priliku u proteklim nastavnim cjelinama što bi moglo usmjeriti učenikovu pažnju i potaknuti ga na bolju koncentraciju. Naglaske se može jednostavno prezentirati učenicima kao nešto s čime se nisu dosad susreli, odnosno nešto čemu moraju pridati pažnju na jedan potpuno nov način. Riječima se pristupa sa strane sluha što možemo povezati i s glazbom. Nakon kratkog teksta već spomenutog Zvonimira Baloga na isti se način pokušavaju definirati slogovi koji su naglašeni u pojedinim riječima, no ovaj puta se naglasci nazivaju

pravim imenom. Naglasci se imenuju te se svaki od njih pokušava objasniti elementima koji ga čine, intonacijom, trajanjem i jačinom. Ovaj postupni pristup u ovladavanju gradivom je najpristupačniji budući da se radi o relativno zahtjevnoj temi. Iako učenici moraju sami pronalaziti rješenja, učitelj bi trebao biti tu da reagira u slučaju pogreške i da ispravi svaki krivi naglasak. Učitelji bi istu stvar trebali raditi i kada nije riječ o nastavnoj cjelini koja se bavi naglascima, no, naravno, to nije uvijek moguće. Sljedeći element, odnosno dio sata namijenjen je osnovnim pravilima kada govorimo o naglascima. Gimnazijski program ne može biti zadovoljan s tek nekoliko školskih sati koje će se ticati naglasaka i vrednota hrvatskoga jezika. Tomu u prilog ide i „FON-FON 1“. Iako se vrednote hrvatskoga jezika smatraju nečim dobro poznatim, te se iste izbacuju gotovo u potpunosti iz plana pojedinih učitelja, u kasnijem školovanju se tek otkrije problematika vezana uz hrvatski govoreni jezik.

Zanaglasna dužina je također jedna od bitnih stavaka prozodije. U ovom udžbeniku se predstavlja prvenstveno kao razlikovno sredstvo. Kada je riječ o zanaglasnoj dužini, kroz primjere je dovoljno reći već spomenuto. Naravno, isto valja učenicima pokazati na primjerima koje će usvojiti te ih kasnije biti u stanju primijeniti. U udžbeniku se spominju i primjeri s jasno izraženom zanaglasnom duljinom (**pâmčēnje, hřvātskō, kàzalište, pòzōrnicu**) te se zanaglasne duljine podebljavaju zbog jasnijeg isticanja. Definicija jasno daje do znanja zbog čega se ista primjenjuje kao razlikovno sredstvo što učeniku dodatno pojašnjava problematiku. Nadalje, vezano uz naglasak, spominje se i naglasna cjelina koja uključuje prednaglasnice i zanaglasnice. Detaljno se objašnjava njihova uloga te zašto se takve riječi ne naglašavaju već se smatraju dijelom naglasne cjeline. Ovaj segment u udžbeniku učeniku pojašnjava kako se ne mogu naglasiti sve riječi koje se u tekstu pojavljuju, a u isto vrijeme učeniku se objašnjava pojava prelaska, odnosno prebacivanja naglaska na prethodni slog. Takav razvoj teme ključan je ponajviše u školama čiji se zavičajni govor temelji na naglašavanju na posljednjem slogu ili na slogu koji se u standardnom jeziku smatra pravilnim⁷⁰. Objašnjavanjem prebacivanja naglaska na prethodni slog učeniku se približava standardna akcentuacija kojom treba ovladati.

U „FON-FON-u“, nakon obrade teme naglasaka, na red dolaze vrednote govorenog jezika. Po mnogima je upravo taj udžbenik jedan od ponajboljih udžbenika danas, a tomu u prilog ide i činjenica da se vrednote obrađuju podosta široko, što i je bitna stavka govorenog jezika uopće. Naravno, osim toga, u isto se vrijeme mogu i provjeriti naglasci s prethodnog

⁷⁰ Primjerice **naprāviti** umjesto **nàpraviti**.

sata i njihova upotreba i praksi. Naime, u pjesmi Zvonimira Baloga „Dobra“ postoje primjeri gdje učenici trebaju razlikovati kratkosilazni od kratkouzlaznoga naglasaka. To mnogim srednjoškolskim učiteljima uglavnom ne polazi za rukom te preskaču taj dio nastavne cjeline objašnjavajući samima sebi, a i učenicima, da je to uglavnom nebitno te da nije potrebno razlikovati toliko slične varijante kratkoga naglasaka što nikako nije točno⁷¹. „FON-FON“ vrlo elegantno rješava takve probleme te vrlo jasno objašnjava razliku. To se u konačnici i učenicima i učiteljima nudi kao pomoć pri ovladavanju naglascima. Kroz temu vrednota govorenog jezika donekle detaljno se obrađuju, odnosno mogli bismo reći ponavljaju, razlikovna sredstva na razini riječi i razlikovna sredstva na razini rečenice. Na samom kraju cjeline dolazimo i do interpunkcijskih znakova kojima učenike podsjećamo i na pravopis.

Objektivno, „FON-FON 1“ je vrlo zahvalan kada govorimo u temi naglasaka, pomalo i opsežan. Ipak, vidi se kako je u udžbenik uloženo puno truda te isti krasi jednostavnost pri objašnjavanju teme, ali i potreba za što detaljnijim prikazom uz mnogo primjera. Jasno je kako upravo vježbanje i primjeri trebaju biti ključ ovladavanja gradivom stoga „FON-FON“ nudi i radnu bilježnicu gdje se provjeravaju zadaci vezani uz naglaske. Naravno, ukoliko učitelj posegne za potpunim programom koji uključuju naglaske, morat će izdvojiti nešto više od dva ili tri sata. To je naravno rezultat onoga o čemu je već bila riječ, o povezanosti naglasaka s ostalim elementima jezika.

Udžbenik za četverogodišnje strukovne škole „Hrvatski jezik 1“ autorice Snježane Zrinjan predstavlja nešto drugačiju stranu obrađivanja naglasaka. Budući da je riječ o strukovnim školama, tema naglasaka je sužena te se u udžbeniku nude isključivo oni podaci i definicije relevantne za osnovno poznavanje naglasne norme. Primjeri su kao i u prethodnom udžbeniku temelj pojašnjavanja gradiva i taj je aspekt također vrlo primjereno obrađen. Nešto što bi se moglo smatrati nedostatkom je upravo manjak tekstova iz kojih bi se eventualno mogli uzeti primjeri za obrađivanje te djeluje kao ponešto „suhoparan“ kada je riječ o primjerima. Naime, primjeri stoje kao izolirane riječi stoga će ponekad biti vrlo teško učeniku shvatiti razlikovnu ulogu u pojedinim primjerima. Ipak, udžbenik sadrži i kratku provjeru naučenog znanja na kraju uz dodatna pojašnjenja o pravilima i razlikama u naglašavanju kada je riječ o jednosložnim, dvosložnim i višesložnim riječima. Primjećujemo kako je većina nastavnih cjelina obrađeno ponešto drugačije u usporedbi s gimnazijskim udžbenikom.

⁷¹ Iako se ova opaska čini pomalo pretjeranom ili čak i grubom, to je nažalost čest problem srednjoškolskih učitelja.

Naravno, tu je aspekt koji nam kazuje i razliku između gimnazijskih i strukovnih programa općenito. Gimnazijski program temeljit će se na primjerima koje će učenici tražiti u tekstu. Također, razlika u tome da se učeniku približi gradivo je na zavidnoj visini u gimnazijskim programima dok u strukovnim to nije slučaj. Jasno je kako strukovne škole temelje svoje obrazovanje prvenstveno na praktičnom dijelu, no često element teorije ostaje nedorečen. Oba udžbenika pokazatelji su koliko ozbiljno se shvaća nastavna cjelina naglasaka u nastavnom planu i programu, a to se jasno može vidjeti i samim brojem stranica u njima. Gimnazijski program temelji se na traženju primjera u tekstu te se vrlo detaljno obrađuje svaki od elemenata nastavne cjeline. U strukovnim programima to nije slučaj već se znanje prenosi isključivo kroz samostalne primjere riječi isključene iz konteksta. Tu manjka i element razlikovne uloge naglasaka. Dakako, učitelj je opet instrument zaslužan za pojašnjavanje tog elementa hrvatske standardne akcentuacije.

Zaključak

Hrvatska akcentuacija je vrlo „škakljiv“ predmet zanimanja. Ako ne poznamo osnove današnje naglasne norme, vrlo ćemo teško shvatiti povijest te postanak današnjih naglasaka. Ograničavajući se na slavonske dijalekte i akcentuaciju slavonskog govornog područja, dakako ponajviše istočnih i središnjih prostora, vidimo da su pravila po kojima se određene riječi naglašavaju nestalna. Točnije, možemo primijetiti da ima iznimaka koje su nezanemarive. Također, vidljivo je kako su promatrani govori različiti kada je riječ o naglascima. Rijetki su govori različitih, udaljenih prostora koji su u potpunosti isti, ako uopće postoje. Svaki prostor, pa čak i gotovo svako selo ima barem nekoliko riječi koje će izgovoriti na drugačiji način negoli, primjerice, susjedno selo. Naravno, o tome je bila riječ već i u središnjem dijelu ovoga rada. Uvijek moramo uključiti bitne činjenice koje utječu na takav postanak, ali i na „inkorporaciju“ određenih naglasnih navika u određeni govor. To su primjerice: razina obrazovanja, kvaliteta obrazovanja, jezični utjecaj većih gradova u okolici, miješanje naglasaka standardnoga hrvatskoga jezika sa onim zavičajnima, prisutnost mlađih generacija, poglavito studenata koji odlaze na studij u gradove s vlastitim akcentuacijskim rješenjima... Čimbenika ima mnogo. Iako je ovaj rad pokušao objasniti, ili barem ponoviti pojedine elemente proučavanja akcentuacije govora središnje i istočne Slavonije, postavlja se

nešto važnije pitanje na koje vrlo brzo treba pronaći odgovor. A to je pitanje poučavanja naglasne norme.

Problematika poučavanja ne bi bila aktualna da sami javni govornici uzimaju u obzir standardnojezičnu normu. Naime, nije dovoljno samo pisani jezik smatrati normiranim. Govoreni jezik tu također igra veliku ulogu. Za shvaćanje standardne norme potrebno je shvatiti, ili naučiti barem jedan dio povijesti. Naravno, nasreću, postoje stručnjaci koji se bave mnogim aspektima jezika i književnosti, no problem nastaje tek kada stručnjaci bivaju isključeni iz procesa. Mnogi drže kako stručnjacima treba dati prostora da rade onaj kvalitetniji dio posla, bavljenje tematikom i dolaženje do zaključaka temeljem proučavanja određene tematike do same srži. Ipak, trebaju postojati i oni stručnjaci koji će obrazovati javne govornike, političare, odvjetnike i slične pojedince kojima je takva naobrazba potrebna. Takvi stručnjaci postoje. Učitelji u srednjim školama ponekad olako shvaćaju svoj posao, točnije svoje zvanje. Nasreću, to se poboljšava svakim danom, a za to su zaslužni upravo stručnjaci.

Tu dolazimo do pravoga problema. Riješimo li problem pravilnoga obrazovanja učitelja u srednjim školama, uvidjet ćemo da se sama problematika naglasaka (budući da su upravo oni tema ovoga rada) često nameće kao nešto nerazumljivo i nejasno. Proučivši povijest hrvatske akcentuacije temeljenu ponajviše na slavonskom narječju, dolazimo do različitih zaključaka. Iako smo vrlo šturo, površno, opisali pojedinu naglasne varijacije govora nekoliko štokavskih prostora, valja reći kako je sama budućnost poučavanja naglasaka u pravom smislu riječi vrlo nejasna. Naime, vidimo kako se povijest naglasne norme razlikuje od današnjeg stanja, no uzmemo li to u obzir, moramo shvatiti kako je i poučavanje naglasaka na pravi način vrlo klimavo. Mnogi će reći da učenik treba znati osnove, a ako ga zanima više vrlo lako može doći do potrebne literature koja će mu pomoći u tome. Međutim, povijest hrvatske akcentuacije je prilično nerazumljiva prosječnom učeniku. Naravno, nastavni plan i program daje mogućnosti napredovanja, pomoći u bilo kojem pogledu, ne samo što se tiče naglasaka i akcentuacije općenito, već i s mnogim drugim nastavnim temama. Tu se treba tražiti prednost u obrazovanju. Uz pomoć dodatne nastave to se može riješiti. No, često pitanje koje se postavlja je sljedeće: Kako učeniku koji nikada nije bio u dodiru s naglasnom normom hrvatskoga jezika dočarati i približiti to gradivo? Na to pitanje je relativno lako odgovoriti, no vrlo teško, pa čak i nemoguće prenijeti u djelo. Učeniku se treba „razlomiti“ dijelove i poučiti ga barem osnovama povijesti akcentuacije. To je, naravno, vrlo teško. Ipak, učeniku se može približiti gradivo tako da ga se učini zanimljivim. Pronalazeći prave

primjere, aktualne primjere, i prezentiranje istih na zanimljiv način jedan je od rješenja. No to je vrlo teško. Iako vrlo teško, izvedivo je i moguće. Na taj način nastaju stručnjaci koji će jednoga dana obrazovati i buduće generacije.

U završnom dijelu rada, valja se osvrnuti i na taj aspekt. Poučavanje naglasaka ne bi se trebalo razlikovati od poučavanja bilo koje druge teme, odnosno nastavne cjeline. Ulažući trud u pripremu sata, eliminiramo osnovne probleme kod izvedbe, a to su u pravilu pitanja koje učenici postavljaju. Učitelji ne moraju znati sve, ali trebaju težiti tom cilju.

Literatura

Knjige:

ANIĆ, Vladimir i Josip SILIĆ (2001) *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.

DUJMOVIĆ-MARKUSI, Dragica i Terezija PAVIĆ-PEZER (2009) *FON-FON 1: udžbenik hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije*. Zagreb: Profil.

HAMM, Josip (1936) *Kriza savremene akcentologije*. Glasnik jugoslovenskog profesorskog društva. Knj. XVI. Str. 437–443.

IVIĆ, Pavle (1961/1962) *Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti*. ZFL 4–5. Str. 117–130.

SILIĆ, Josip i Ivo PRANJKOVIĆ (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

ZRINJAN, Snježana (2007) *Hrvatski jezik 1: udžbenik za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola*. Zagreb: Alfa.

Članci u časopisima, novinama i zbornicima:

BENIĆ, Mislav (2007) Osnovni podaci o osječkoj akcentuaciji. *Filologija*, God. Br. 48. Str. 1–28.

GUBERINA, Petar (1952) Zvuk i pokret u jeziku. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, God. I. Br. 3, lipanj. Str. 93–94.

KAPOVIĆ, Mate (2004) Jezični utjecaj velikih gradova. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, God. XXX. Br. 1. Str. 97–105.

KAPOVIĆ, Mate (2008) O naglasku u staroštokavskom slavonskom dijalektu. *Croatica & Slavica Iadertina*, God. IV. Br. 4. Str. 115–147.

KAPOVIĆ, Mate (2008) Razvoj hrvatske akcentuacije. *Filologija*, God. Br. 51. Str. 1–39.

KLAIĆ, Bratoljub (2011) Naglasni sustav standardnog hrvatskog jezika. *Umjetnička organizacija NETFACES*, Zagreb.

MANDIĆ, David (2007) Naglasak. *FLUMINENSIA*, God. XIX. Br. 1. Str. 77–94.

PRONK, Tijmen (2014) Klaićev opis akcentuacije valpovačkoga podravskog govora. *RASPRAVE, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, God. XL. Br. 2. Str. 479–495.

SEKEREŠ, Stjepan (1966) Govori našičkog kraja. *Hrvatski dijalektološki zbornik 2*, Str. 209–301.

SEKEREŠ, Stjepan (1975) Govor slavonske Podravine. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, God. XVIII. Br. 1. Str. 185–221.

ŠKARIĆ, Ivo, ŠKAVIĆ, Đurđa i Gordana VAROŠANEC-ŠKARIĆ (1996) Kako se naglašavaju posuđenice. *Jezik*, Zagreb. God. XLIII. Br. 4. Str. 129-138.

ZNIKA, Marija (2014) Bratoljub Klaić i štokavština donje Podravine. *RASPRAVE, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, God. XL. Br. 2. Str. 521–530.

Internetski i elektronički izvori:

KUNODI, Tamara (2014) *Naglasak posuđenica u hrvatskom standardnom jeziku*.
http://darhiv.ffzg.unizg.hr/4470/1/Tamara%20Kunodi_diplomski%20rad.pdf

Sažetak: U diplomskom radu govori se o naglasnoj normi i varijacijama naglasaka u pojedinim mjestima središnje i istočne Slavonije. Prvi dio rada posvećen je teorijskim promišljanjima autora koji su se bavili ili se još uvijek bave naglasnom normom. Uspoređujući naglasnu normu standardnoga jezika danas i na temelju govora izvornih govornika stanje u naglasnoj normi u pojedinim mjestima središnje i istočne Slavonije (Donji Miholjac i Bizovac) uočavamo povezanost standarda i naglasne norme pojedinih mjesta te uočavamo da je standardna naglasna norma utjecala na pojedine naglaske u govoru spomenutih mjesta. Također, istražene su promjene u standardnoj naglasnoj normi te su istraženi i udžbenici iz nastavnoga predmeta hrvatski jezik iz srednjih škola u kojima je opisano na koji se način tema naglasaka poučava u školi i može li učenje naglasaka imati bitnu ulogu u govoru osoba koje ne govore standardnim idiomom. Zaključak se temelji na dobivenim rezultatima istraživanja i na usporedbama s metodičkim aparatom u nastavi hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: naglasak, akcentuacija, povijest naglasnog sustava, staroštokavski govori, metodika

Key words: accent, accentuation, accentual system history, old Slavonic language variations, teaching methods